

**MODERN SANATIN NESNESİ OLARAK ‘HAYVAN’
‘ANIMAL’ AS THE OBJECT OF MODERN ART**

Hatice KETEN¹

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, çağdaş yapıtlar içindeki ‘Hayvan’ temasının modern sanat içindeki yerini ve sanatçıların plastik yaklaşımlarını ele almaktır. Modern sanat içinde sanatçı, sanat yapıtının teması ve tekniklerinde olabildiğince özgürdür. İnsan ve insana bağlı temalar, sanatçının konu alanını oluşturmaktadır. Doğanın bir parçası olan hayvanlar, çeşitli sanat yapıtlarında konu olarak yer almaktadır. ‘Hayvan’ teması farklı dönemlerde ve çeşitli sanatsal yapıtlarda mitolojik, dini, psikolojik, sembolik ve biçimsel öge olarak sanatın bir imgesi olmuştur. Araştırmanın kapsamında, modern sanat içinde farklı alanlarda üretilmiş (resim, heykel, enstalasyon) ve ‘Hayvan’ teması bulunan eserler ele alınmıştır. Çağdaş sanat tarihi içinden seçilen bu eserler betimlenip, ‘Hayvan’ temasının çağdaş sanat içindeki yeri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelime: Hayvan, heykel, modern sanat, resim, sanat

ABSTRACT

This research aims to analyze the theme of “animal” in the contemporary works, in terms of modern art and the plastic approaches of the artists. When it comes to the theme of the art works and the techniques, the artist in the modern art is considerably liberal. Human and humanistic themes compose the subject area of the artist. Being a part of the nature, animals are also taken as a subject in several art works. The theme of “animal” has been an image of art as a mythological, religious, psychological, symbolic and stylistic element in different eras and various art works. Within the research, works which were produced in different fields of modern art (painting, sculpture, installation) including the theme of “animal” have been analyzed. Chosen from the history of contemporary art, these works are described and the role of the “animal” theme in the modern art is evaluated.

Keywords: Animal, sculpture, modern art, painting, art

¹ Yrd. Doç. Dr., Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Resim-İş Eğitimi, mehtaphtcktn@gmail.com

1.GİRİŞ

Modern sanatın ortaya koyduğu sonuçlardan biri de sanat konularının çeşitlenmesi olmuştur. Son yüzyıl içinde sanatçılar bireysel tavırlarını rahatça sergileme şansına ve fırsatına sahip olmaktadır. Hangi tür eser olursa olsun içerik ve konu için sanatsal süreçte özgür bir ortam görülmektedir.

Sanatın ne olduğu ile ilgili her dönem ve mekânda farklı eğilimler, kuramlar ortaya çıkmıştır. Sanat sınıflara ayrılmış, ayırt edicilik zaman içinde değişmiştir. Sanat, en genel tanımıyla, insanın seçtiği bir anlatım yolu, bir açıklama tarzıdır. Bu anlatım yolunun çeşitlilikler göstermesi, sanatçının yeteneği kadar, toplumsal yapısı ve ilgi alanlarıyla bağlantılı olarak belirli türler üzerinde yoğunlaşabileceğinden, tarihin her dönemi ve yeryüzünün her bölgesi için geçerli olabilecek bir ortak güzellik tablosu koyabilmek mümkün değildir (Mülayim, 2008:40).

Avner Ziss'in (2011:36) bakışıyla sanat, insani varlığı ve onun içinde evrimleştiği çevreyi ortaya çıkarıcı somut niteliklerde ve olgularda ki ruhu bulgulamaya çalışmaktır. Gombrich'e (2015:70) göre ressamın çıkış noktası, asla doğayı gözleme ve taklit etme olamaz; bütün sanat, kavramsal adını verdiğimiz şey olarak, belirli bir sözcük dağarcığının kullanımı olarak kalır; en doğalcı sanat bile, genel olarak şema adı verilen şeyin, görülür dünyaya uyuyor gibi görününceye dek değiştirilip ayarlanmasından yola çıkmaktır.

'Sanat'ın tanımlanması hem geçmişte hem de günümüzde önemli bir girişimdir. Genel deyişle, sanat bir söz söyleme ve anlatım aracıdır. Modern çağın sanatsal temellere getirdiği yenilikler içinde tasarım ilke ve elemanlarının, sanatsal öğelerin kavramsal ve boyutsal genişlemesi bilinen bir gerçektir. Buna bağlı olarak modern sanat içinde 'Sanat nedir?', 'Sanat eseri nedir?' soruları çok yönlü olarak ele almayı getirmiştir. Sanat eleştirisinde ve sanat yapıtlarını anlama ve yorumlamada değişik anlayışlar ve kuramlar geliştirilmiştir. Bir sanat eserini değerlendirirken estetik, sosyoloji, felsefe, din, tarih ve bunlara bağlı unsurlar birlikte hareket eder. Sanat eserlerini doğru yorumlamak için, sanat tarihine sadık kalma ve zamanın getirdiği yansımaları tanıma burada önemli olacaktır.

20.yüzyılın ikinci yarısından sonra toplum yaşamındaki hızlı değişim, yaşamın getirdiği olumlu/olumsuz-özellikle olumsuz yaşanmışlıklar, yalnızlık, içe dönüklük, kuşatılmışlık, başkaları tarafından güdümlenme, çıkarıcılık, saldırganlık... sanatçıların eğildikleri konular oluyor (İpşiroğlu, 2011:43). Germaner'e (1997:783) göre, 20.yy. heykel sanatında geleneksel biçim, gereç ve tekniklerin bir yana bırakıldığı bir dönemdir. Önceleri temsili bir sanat türüken, bu yüzyılda resim sanatına koşut gelişmeler olmuş ve soyut heykeller üretilmiştir. Tek bir küteden oluşan heykellerin içlerindeki boşluk ve doluluk öğeleri geleneksel heykel anlayışında ikincil bir önem taşırken, 20.yy'da ön plana geçmiş ve mekânsal değerler vurgulanmıştır. Ayrıca heykel sanatı ahşap, taş, kil, metal ve fildişi gibi geleneksel gereçlerle yontma ve dökme gibi tekniklere bağımlı olmaktan kurtulmuştur.

Modern sanatta sanatçılar yeni imgelere ve nesnelere, konu seçilerine yönelmişlerdir. Son yüzyıl içinde sanat yapıtı, yüzey ve hacim algının çok ötesine uzanan bir açı içine yerleşmiştir. Devam eden ve vazgeçilmeyen temel konuların başında insan olup, haliyle onu çevreleyen doğanın diğer parçası hayvanlar ve diğer canlılar olmuştur.

Genelde sanat yapıtlarında görülen canlılar içinde farklı türlerin yer aldığı görülür. Böcekler, deniz canlıları, karada ve havada yaşayan canlılar, fantastik yaratıklar, yarı insan ve yarı hayvan karakterleri gibi geniş bir yelpazeyi içermektedir. Hayvan figürleri dinsel ve mitolojik olarak, evcil ve

yabani türlerine göre insan yaşamındaki rolleriyle, simge olarak, hayal ürünü yaratıklara dönüştürmede imge olarak insanoğlunun yaşadığı tüm zaman ve uygarlıklar içinde karşımıza çıkmaktadır.

Hayvan figürü çağdaş teknik-malzeme çeşitliliğinin ve geleneksel sembolik hayvan temasının dışında da çeşitli şekillerde konu olmuştur. Bazı sanatçıların 'hayvan' temasını hem hayvan hakları kavramı içinde kullanma hem ölüme varan yaşantısal bir eylem süreci içinde kullanarak gösteri aracı yapma ve de deneysel araştırma çerçevesinde bir kobay olarak kullanma örnekleri yakın zaman içinde görülmüştür. Bunlardan bazıları şöyledir;

2000 yılında sanatçı Marco Evaristi Danimarka'daki bir müzeye içi suyla ve canlı japon balıklarıyla doldurulmuş on adet blender yerleştirir. Helena başlığını taşıyan eserde, blender'ın düğmesine basma şansına sahip olan izleyiciler, bir canlının ölmesine ya da hayatta kalmasına karar verecek yargıçlar konumuna getirilirler. Sanatçı Guillermo Vargas 2007'de Nikaragua'daki bir sergi için çocuklara para vererek sokaktan başıboş bir köpek yakalamalarını söyler. Köpeği bir duvara bağlar, duvarda köpek mamasıyla yazılmış "Ne Okuyorsan Osun" yazısı vardır. Ardından internette ve medyada, galerideki içler acısı fotoğraf eşliğinde, köpeğin açlıktan ölmeye terk edildiği haberleri dolaşmaya başlar. Vargas'a karşı büyük bir protesto kampanyası başlatılır. Belçikalı sanatçı Wim Delvoye 1997'den beri canlı domuzlara dövme yapıyor. Batı ülkelerindeki hayvan refahı kanunlarının nispeten sıkı olmasından ötürü, Pekin'de kendine ait bir domuz çiftliği satın almış ve orada Çinli dövme tasarımcılarıyla birlikte çalışıyor. Louis Vuitton logolarından Walt Disney karakterlerine, Rus mahkûmların kullandığı dövme desenlerine kadar çeşit çeşit desenle boyanan domuzlar, yeterince büyüdükten sonra öldürülüyor, ya doldurularak ya da derileri yüzülerek koleksiyonculara satılıyor (E-skop, 2012).

Damien Hirst'in faaliyetlerinin yan ürünleri, son dönem sanatının en otoriter yapıtlarını oluşturuyor. Bütün o parlak, cilalı yüzeyler, çürüyen hayvanlar... Beden, Hirst için, anatomik parçalarına ayrılacak, teşhir edilecek, araklanmış Latince adlarla tarif edilecek bir süprüntü. Ölümü kandırmanın tek yolu, çürüyen etinizi üzerinizden sıyrıp, sermayenin doğasına bürünmektir (Kunzru, 2012). Araştırmanın kapsamı içinde olmayan bu örnekler, başka bir başlık içinde değerlendirilebilir.

Araştırmanın amacı, sanat tarihi içinde yer alan hayvan temasının 20. yy içindeki çağdaş sanatçılar açısından nasıl ele alındığını incelemektir. Buna bağlı olarak, 20. yüzyılın başlarından günümüze uzanan süreçte, hayvan temasını ele alan resim, heykel ve modern sanat hareketleri içinde üretilmiş sanat yapıtları ele alınmaktadır. Bu yapıtların çağdaş sanat içindeki konumuyla betimlenmesi yapılmaktadır. Araştırmanın kapsamında ise belli başlı bilinen hayvan figürleri (köpek, eşek, boğa, tavşan, inek) ele alınmaktadır.

Eserleri ele alınan sanatçılar ise şunlardır: Giacoma Balla 'Tasmalı Bir Köpeğin Dinamizmi/ Dynamism of a Dog on a Leash' (1912), George Grosz, 'Güneş Tutulması/ Eclipse of Sun' (1926), Pablo Picasso 'Boğa Güreşi: Boğa Güreşçisinin Ölümü/ Bullfight: Death of The Bullfighter' (1933), Marc Chagall 'Güneşlikli İnek/The Cow With Sunshade' (1946), Robert Rauschenberg 'Monogram' (1955-1959), Andrew Newel Wyeth 'Genç Boğa/ Young Bull' (1960), Bary Flanagan 'Yabani Tavşan ve Miğfer'/ Hare and Helmet I' (1980), Fernando Botero 'Ölmek Üzere Olan Boğa/ Dying Bull' (1985), Jeff Koons 'Balon Köpek/ Balloon Dog' (1994-2000), Hung-Chih Peng "Küçük Danny/Little Danny' (2002)'dır.

2.SANAT TARİHİ İÇİNDE HAYVAN TEMASI

Sanat tarihi içinde hayvan teması her dönem ve her uygarlık içinde görülmektedir. İnsanoğlunun mağara duvarlarına ilk resimlediği şekil veya sembol olarak, insan ve hayvanı görürüz. Dolayısıyla insan-hayvan ikilisi sanat yapıtının sorunları, sanatçının sanat konusu olmaktadır. Batı resim sanatında hayvan figürlerini eserlerinde kullanan birçok sanatçının olduğu bilinmektedir.

Hayvan figürlerinin eserlerde ve sanatsal tüm uygulamalarda çeşitli nitelikler barındırarak sanatçılar tarafından kullanılmaktadır. Öncelikle canlı-varlık-doğa ilişkisi olarak ve sembolik öge olarak (dostluk, arkadaşlık, vefakârlık, bağlılık, hainlik, sinsi, oburluk, tembellik, kutsallık, tüketim nesnesi, yalnızlık, cinsel dürtüler, ilkelik, süs, ölüm, güç, iktidar vs.) ve dinsel tema olarak hayvan teması, sanatçıların yapıtlarında görülmektedir. Ayrıca, insanı çevreleyen yaşam alanlarında güncel yaşamın bir parçası olarak yer alması ve bazı hayvanlarında bilimsel deneylerde kullanılması da önemli bir detaydır. Dini, kültürel, psikolojik, sosyolojik öğretiler ve bilgiler bize sembollere, anlatılara ve söylemlere yöneltir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, gelenek, kültür, yaşayış öğretileri sanatın içinde bir ayna gibidirler.

Sanat tarihi içinde hayvan üslubu adlı bir üslubun da geniş bir alanda yer aldığı bilinmektedir. Bozkır ya da step uygarlıkları, Avrasya üslubu, göçer ya da İskit sanatı gibi farklı adlarla da anılan hayvan üslubu, Macaristan bozkırlarından Gobi Çölü'ne kadar uzanan bir alan içinde göçerlerin oluşturduğu bir üsluptur (Rona, 1997:772).

İnsanoğlunun güçlü, başa çıkılamayan güçlerden korkusu devasa büyüklükteki korkunç canavarlarda belirginleşmiştir. Yılanlar ve ejderhalar, insan olmayan her şeyin birleşiminden oluşan karmaşık canavarlardır: Bunlar arasında fantastik ve korkunç güç ve boyutlardaki pullar, pençeler ve kanatlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda bir aslanın başı ya da bir kartalın pençesi gibi, başka hayvanların özelliklerini de sergileyebilirler (Cotterell ve Storm, 2011:286) Pek çok açıdan tarihi, dini, toplumsal ve mitolojik geçmişi ile insanları hayrete düşüren Mısır sanatında hayvan temasının önemli bir yere sahiptir. Eski Mısırlılar, Nil Nehri'nin bereketli taşkın düzlüklerini aslanlar, timsahlar, hipopotamlar ve yılanlar gibi tehlikeli ve güçlü yaratıklarla paylaşmak zorunda kaldıkları için hayvanlar dünyasıyla yakın akrabalıklarını unutmazlar (Cotterell ve Storm, 2011:266).

MÖ7-6.yy'lardan Budacılık'ın, İslam ve Hıristiyan dinlerinin yaygınlaşmaya başladığı dönemlere kadar süren bu üslubu, kemik, boynuz, tunç, altın, dokuma, keçi, deri ve ahşap üzerinde görmek olanaklıdır. Üslup malzemeden malzemeye farklılık göstermez ve temel özelliği hayvan örgesidir. Buluntular genellikle hayvan, özellikle de hayvan biçimi olmakla birlikte, hayvan figürünün eyer, zırh, silah, sadak, bıçak, ayna, kumaş ve süs eşyası üzerine kazılarak yapıldığı örnekler de bulunur. En yaygın hayvanlar aslan, geyik, panter, at, kartal, tavşan ya da kanatlı aslan ve kartal-grifon karışımı yaratıklardır (Rona, 1997:772).

Ortaçağda hayvanların öyküleriyle ilgili kitaplar gerçek ve hayali hayvanların özelliklerini sıraladılar ve onlara büyük ahlaki simgeler bahsettiler. Örneğin, maymun genellikle insanların temel içgüdülerini simgeler ve insan yapmacıklığını, ahmaklığını ve değersizliğini hicvetmek için kullanılır (Carr Gomm, 2014:236).

Keçi'ye hem mitolojik hem de Hıristiyanlıkla ilgili anlamlar bahşedilmiştir. Bu hayvan Romalı yüce tanrı Jüpiter için kutsaldı. Jüpiter'i dişi bir keçi emzirmişti. Keçiler aynı zamanda Pan, Bacchus veya şehvetli satirlerle bağdaştırılabilir. İsraililer Hıristiyan dünyasında Tanrı'ya kurban ederlerken, Günah Keçisi dünyanın günahlarını ıssız doğaya götürdü (Carr Gomm, 2014:237).

Türklerin tarihsel ve kültürel geçmişinde, sanatsal ürünlerinde hayvan temasının farklı biçim ve semboller içererek yer aldığı görülmektedir. Kaya üstü resmi (kaya sanatı) olarak dağ keçisi / elik; Avrupa ve Asya kıtasının büyük bir bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Dağ keçisi / elik ayrıca simge olarak bayrak direklerinin tepesinde, kemer tokalarında, at takımlarında; damga olarak mezar taşlarında, yazıtlarda ve levhalarda; motif olarak halı ve kilimlerde de görülmektedir. Hatta Köktürklerde hakanın aile damgasının da dağ keçisi / elik olduğunu bilmekteyiz. Dağ keçisi / elik bununla birlikte efsanelere de konu olmuştur. Türklerin bu kadar önem verdiği unsurun elbette bir alt yapısı olmalıdır (Demir, 2010:5).

Keçi, insan yaşamındaki güncel hayatın içinde bir tüketim ögesi olarak yer alan hayvandır. Aynı zamanda keçi birçok dinde sembolik bir öge olarak ve mitolojide görülmektedir. Keçi'ye hem mitolojik hem de Hıristiyanlıkla ilgili anlamlar bahşedilmiştir. Bu hayvan Romalı yüce tanrı Jüpiter için kutsaldı. Jüpiter'i dişi bir keçi emzirmişti. Keçiler aynı zamanda Pan, Bacchus veya şehvetli satirlerle bağdaştırılabilir. İsraililer Hıristiyan dünyasında Tanrı'ya kurban ederlerken, Günah Keçisi dünyanın günahlarını ıssız doğaya götürdü (Carr Gomm, 2014:237).

İnsana ve insanın çevresine en yakın hayvanlardan olan köpek, pek çok sanatçının yapıtlarında konu olarak görülür. 'Dostluk, arkadaşlık, vefakârlık, bağlılık' gibi sembolik bir yön barındırması, insanın günlük hayatında sıkça rastlayabileceği bir canlı olması 'köpek' figürünü eserlere taşıyan bir unsur olmuştur. Boğa da güç ve kudretin sembolü olarak sıklıkla betimlenen bir hayvan imgesi olmuştur.

Carr Gomm'un da (2014:236) belirttiği gibi; mitolojide genellikle tembel veya aptal sayılan eşek, daha az hicveden ama yine de komik bir rol üstlenmiştir. Ama doğumda İsa'yı Tanrının Oğlu olarak kabul edenler alçakgönüllü öküz veya eşektir. İshak'ın Adağı, Bakire'nin Mısır'a kaçıışı ve İsa Kudüs'e Girerken mesellerinde olduğu gibi, boynunun etrafında bir değirmen taşı bulunan eşek itaati temsil eder. Hıristiyan sanatında kullanılan bir başka güçlü sembol Geyik idi. Geyik, Galla Placida'nın mozaiklerinde görüldüğü gibi, hayat veren sulara su içebilirdi (Carr Gomm, 2014:237).

Dinsel bağlamda kutsal kitaplarda yer alan köpek, insan hayatının içinde etkin olabilmiş bir canlıdır. Hıristiyan dünyasında köpek, önceleri doğuda olduğu gibi av hayvanı olarak, daha sonra değişik işlevleriyle toplum yaşamında çok erken yer edinmiş ve yerini kesintisiz günümüze kadar korumuştur. Batı sanatında köpeğe; simge olarak dinsel resimlerde, ermişlerle ilgili söylencelerde, mitoloji konularını ele alan resimlerde, güncel yaşam sahnelerinde çok sık rastlanır. Genellikle sanatçılar kompozisyonlarında köpeğe önemli bir yer verirler (İpşiroğlu, 2011:22).

Yukarıda verilen örneklere baktığımızda, hayvan teması tüm dinlerde ve inanışlarda, kutsal varlıklar olarak ve aynı zamanda kültürel-sanatsal bir sembolik öge olarak, sanatsal yapıtlarda ve geniş bir çerçeve içinde çeşitli yapıtlarda konu edilmiştir. Değişik kültür ve uygarlıklarda, farklı dinlerde ve farklı dönemlerde sanat kompozisyonlarındaki hayvan elemanının şekli ve biçimsel yapısı, üslubu, önemi değişiklik gösterebilmektedir.

3.MODERN SANAT İÇİNDE HAYVAN TEMASI

Modern sanat kapsamında farklı türlerde eserler üretilmiştir. Bu eserler içinde ‘hayvan’ teması içerenler, araştırma içinde betimlenecektir. ‘Köpek’ temasını ele alan sanatçılardan biri olan İtalyan ressam, heykeltıraş, sanat eğitimcisi, şair, fütürist Giacomo Balla olmuştur. Sanatçının ‘ Tasmalı Bir Köpeğin Dinamizmi’ (Resim 1) adlı eserinde fütürizmin sanatsal beklentisi ve estetik bakışına göre kompozisyonun düzenlendiği görülmektedir.

Kompozisyonun ana elemanı köpektir. Sahibine bir tasma ile bağlı şekildedir. Köpeğin yürüyüş esnasındaki hızlı, hareketli görüntüsü insan figürünün birbirini takip eden adımları ile benzeşmektedir. Düz ve yalın bir anlayışla beraber leke esaslı bir düzenleme, hızın ve dinamizmin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hızı ve hareket devinimi kuvvetlendiren esas biçimsel eleman köpektir. Ayrıca hareket ve dinamizm, yürüme eyleminin ritmik çizgilerle verilmesi ile güçlendirilmiştir. Köpek ve insanın yürüyüş devinimi, fütürizm sanat akımının biçimsel bir yansımasıdır. Fütürizm sanat akımının içinde yer alan sanatçının eserinde köpeği, sanatsal bir düşünceyi aktaran biçimsel bir araç olarak görebiliriz.

Resim 1. Giacomo Balla, 1912, ‘Tasmalı Bir Köpeğin Dinamizmi/ Dynamism of a Dog on a Leash’, Albright-Knox Art Gallery, Buffalo, New York

Kaynak:<http://www.clinicalgaitanalysis.com/art/modern.html> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

Sanatsal sürecinde hayvan temasını sıklıkla kullanan bir diğer sanatçı Georges Grosz’dur. Alman sanatçı Georges Grosz, Avrupada yaşanan sıkıntılı zamanların, savaşların etkisini yansıtır. Bu çalkantılı ve sıkıntılı zamanların eleştirisini ironik bir dille somutlaştırır. Ekspresyonizmin belli başlı sanatçıları arasında olan Grosz’un resimlerinde simgesel öğeler, deformasyonlar, gerçeküstü mekân kurguları ve politik ifadeler yer almaktadır. 1926 yılına ait ‘Güneş Tutulması/Eclipse of Sun’ adlı (Resim 2) resminde, sayılan tüm bu özellikleri barındırmaktadır.

Resim 2. George Grosz, 'Güneş Tutulması/ Eclipse of Sun', 1926, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 210 x 184 cm.
Heckscher Müzesi, ABD

Kaynak:<http://senyorkeuner.wikispaces.com/George+Grosz?responseToken=288cf5171ff7e0169f5516b37c> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

Resim hayali kurgusal bir mekânda ve ortamda geçmektedir. Masanın etrafında oturmuş beş figür ve masadaki komutana bir şeyler söyler ifade ile başka bir komutan tasvir edilmiştir. Bu güçlü, otoriter kolunun altında silah ve benzeri silahlar tutmaktadır. Masadakilerde rütbeli figür hariç diğerleri başsız bir şekilde gösterilmektedir. Kompozisyonun merkezinde ise masa üzerindeki eşek figürü yer alır. Masada kâğıt, haç işareti, kılıç ve bir düzlem üzerine eşek figürü yerleştirilmiştir. Eşek figürünün önünde de içinde kâğıt parçalarının bulunduğu tahta bir obje yer almaktadır. Resmin arka fonunda da daire form içinde dolar işareti, kasvetli ve karanlık renkler içinde yanan yıkılan şehir görüntüsü, remin alt fonunda ise parmaklıklar ardında insan ve bir kuru kafa betimlenmiştir. Açık zemin üzerinde kontrastlıklar içinde resmedilen eşek figürü resmin vurgu merkezidir. Eşeğin simgesel bir figür olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Eşeğin mitoloji ve çeşitli inanışlardaki sembolik yerine göre, aptallık, itaatlık, hiciv içeren bir sembol olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

20. yüzyılın en bilinen sanatçıların başında gelen Pablo Picasso, sanat sürecinde birçok farklı türlerde eserler üretmiştir. Bu farklı dönem eserlerinde, hayvan figürünü daima cazip bir konu olarak görmüştür. Sanatçının farklı farklı dönemler adımı verdiği süreçlerde eserlerde üslup farklılıkları gösterir. Modern sanat kavramı çerçevesinde, eserlerindeki çok yönlülüğü ve farklılaşması bariz bir şekilde görülmektedir.

Resim 3. Pablo Picasso, 1933, 'Boğa Güreşi: Boğa Güreşçisinin Ölümü / Bullfight: Death of the Bullfighter', Ahşap Üzerine Yağlı Boya, Ulusal Picasso Müzesi, Paris, Fransa

Kaynak: <https://deyoung.famsf.org/bullfight-death-bullfighter> (Erişim Tarihi:01.04.2016).

Pablo Picasso'nun 'Boğa Güreşi: Boğa Güreşçisinin Ölümü/ Bullfight: Death of the Bullfighter' adlı resminde (Resim 3) bir arena mekânı içindeki mücadele sahnesi anlatılmaktadır. Sanatçının severek ve sıklıkla kullandığı imgelerin içinde arena ve boğa, insan figürü olmuştur. Resimde ana merkezde at figürünü arena içinde göstermesi ilginç bir ayrıntıdır. At ve boğa arasında kalan boğa güreşçisinin çaresizliği gösterilmektedir. Resimdeki ana vurgu atın baş hareket noktası yani boynun sert bir dönüşle merkezden bir dinamizm başlatmasıdır. Resimde at-insan-boğa bir arada iç içe geçmiş bir biçimdedir. Sanatçı ton kontrastı ve renk çeşitliliği ile psikolojik ve fiziksel zorluğu aynı zamanda güç ve çaresizlik kavramını ifade etmektedir. Sanatçının ekspresif ve kübist anlayışla tamamladığı resimdeki figüratif yaklaşım diğer eserlerinde de devam etmektedir. Boğa resimlerinde ve heykellerinde sıklıkla kullanılan bir temadır.

20.yüzyılın ortalarında Yahudi kökenli Rus sanatçı Marc Chagall'ın resimlerinde pek çok hayvan figürünün var olduğu görülür. Sanatçının zorlu geçen hayatı, savaş, göç, yoksul halk, âşıklar, rüyalar gibi farklı temalar resimlerinde yer bulur. Hayvanları (İnek, horoz, balık, atlar, keçi vd.) birer sembol olarak sıklıkla yer verir. Resimlerinin kompozisyonu oluşturan ana elemanlar arasında, hayvan teması önemli yer tutar. Düşsel ve gerçeküstücü bir anlatım içinde bu hayvan figürleri, resimlerinde kalıcı bir sembole dönüşmektedir. Yaşamında yer alan savaşın etkileri ve göç gibi önemli olaylar, Marc Chagall'ın sanatsal yorumunu etkilemiştir. Dolayısıyla, yaşamının geride kalan hatıralarını ve özlemlerini düşsel bir ifadeyle ele alan bir sanatçı olmuştur.

Sanatçının dönemi içinde sürrealizm, kübizm, sembolizm, fovizm gibi modern sanat hareketlerinin çizgisinde eserler üretmekle beraber kendi içinde tekil bir yanı vardır. 'I have always done without theory or method.' (Baal-Teshuva, 2003:175) 'Her zaman metod ve teorizsiz yaptım' diyerek Marc Chagall, aslında kendi sanatsal bakış açısını ve sanatsal ürünlerinin temel gerçeğini de açıklamaktadır.

Resim 4. Marc Chagall, 1946, 'The Cow With Sunshade/Güneşlikli İnek' , Yağlı Boya, Boyut: 77.5 x 106 cm, Özel Koleksiyon

Kaynak:<http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/cow-with-parasol-1946> (Erişim Tarihi: 01.04.2016).

Sanatçının 1946 yılında yaptığı 'Güneşlikli İnek/The Cow With Sunshade' adlı resmi (Resim 4), sanatçının genel olarak eserlerinde görülen üslup özelliklerini barındırır. Kompozisyon 'İnek ' figürü etrafında dönmektedir. Kendine özgü biçimsel tarz ile hayvan figürünü betimlemiştir. İneğin vurgu olarak merkezde yer alması ve çevresinde diğer karakterlerin yer alması kompozisyonda devinimi sağlayıcı görünmektedir. İneğin kuyruğuna yerleştirilen bir çift, elinde bir şemsiye tutar şekliyle insani bir özellik katması, kasabanın üzerinde uçuyormuş gibi boşluk etkisi vermesi sürrealist bir tavidir.

Simgesel motifleri yerleştirmesi resmi daha da katmanlı hale dönüştürmektedir. İneği verimlilik, bereket ile eşleştirip bir simge olarak kullanması, gelin ve damat figüründe erkeğin başındakinin dini bir simge olması resmi sembolik yapmaktadır. Figüratif anlayışın yanında yer yer deforme etkiler, renkli ve şiirsel fırça vuruşları resimde enerji ve dinamizmi getirmektedir. Modern sanatın içinde derinleşen ve kökleşen sanatçı bağımsızlığı Marc Chagall'da çeşitlenmiş, kendi sanatsal haslığı bulmada etkili olmuştur.

Modern sanat içinde klasik malzeme ve teknik anlayışından giderek uzaklaşmaya başlanmıştır. Sanatçılar eser üretim süreci, eserin yapısı ve eseri oluşturan materyaller, sanat izleyici boyutunda deneysel, yeni yaklaşımlar göstermektedirler.

Robert Rauschenberg'da farklı enstalasyonları ile modern sanat tarihi içindeki yerini almıştır. Sanatçı ressam, fotoğrafçı, heykeltıraş, performans sanatçı olarak çok yönlü bir tarzı vardır. Sanatçının sanatsal sürecinde neo-dada, pop art, dışavurumculuk, kavramsal sanat yer alır. 'Bulut nesne' ve 'hazır nesne' tekniklerini kullanan sanatçı, Marcel Duchamp'ın sanat nesnesine olan yaklaşımını daha da geliştirmiştir.

Resim 5. Robert Rauschenberg, 1955-59, Monogram, Karışık Teknik, 106.7 x 160.7 x 163.8 cm, Stockholm Modern Sanat Müzesi

Kaynak: <https://www.sartle.com/artwork/monogram-robert-rauschenberg> (Erişim Tarihi:05.04.2016).

Sanatçının 'Monogram' adını verdiği eser (Resim 5) karışık teknikle yapılmış olup; yağlı boya, kağıt, basılmış röprodüksiyonlar, metal, ahşap, kauçuk ayakkabı topuğu ve tenis topundan oluşan dört tekerlek üzerine monte ahşap platform üzerinde Angora keçisi ve kauçuk lastik gibi malzemelerden oluşmaktadır. Erzen'e (1997:1539) göre; ' 1955'te Yatak adını verdiği ve üstüne boya dökerek duvara çivilediği yorgani, o yıllar Amerikan sanatının skandalı olmuştur. Bundan sonra Rauschenberg bulunmuş kutular, doldurulmuş tavuk ya da keçi postu, yapıştırılmış resimlerle oluşturduğu yapıtlarıyla tümüyle avant-garde bir ortamın kahramanı olarak ün kazanmaya başlamıştır.

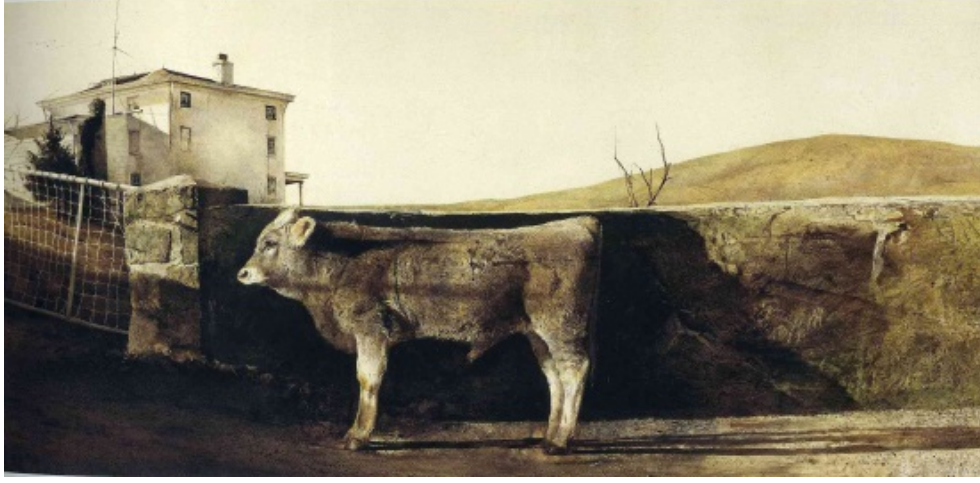
Shepard'ın oyunlarında sıklıkla iki farklı dünyayı bağlaması gibi, gençliğinin kırsal yaşamında çabuk gözden kaybolan (keçi) ve şehir manzarasından oldukça tipik objelerden (otomobil lastiği) seçerek çekip alan Rauschenberg'in belki de en iyi bilinen eseridir 'Monogram' (Cima, 1986:68) . Gay Gibson Cima'nın 'Shifting Perspectives: Combining Shepard and Rauschenberg' adlı makalesinde iki sanatçının sanatsal eylem süreç ve sanatsal bakışına paralellik kurarak değerlendirmiştir. Farklı objeleri ve farklı gerçekleri bir araya getirme çabası, sanat yapıtının konusu haline gelmiştir. Karahan'a (2003:33) göre, onun eserleri yaşam ile sanatı birleştirmekte, sanat yapıtlarıyla çevre arasındaki sürekliliği yeniden kurmaktadır.

Andrew Newel Wyeth'da Amerikalı çağdaş sanatçılarından. Erzen'e (1997:1908) göre; sanat piyasasının öncelikle Avant-garde yaklaşımlara önem verdiği bir dönemde, püriten esprisiyle toplumun en çok sevdiği ressam olmayı başarmıştır. Wyeth'in titiz gerçekçiliği ve neredeyse bir fotoğraf makinesinin merceğini anımsatan bakışı, biçimcilikten ve üslup tasalarından uzak kalmıştır. Çocukluğunu bir çiftlikte geçiren ve hiçbir zaman okula gitmemiş olan Andrew Newel Wyeth, resim eğitimini babasından almıştır. Teknik ustalık ötesinde, sanatında hiçbir biçimde kendi öznel yorumlarını ileri sürmemeye özen gösteren Wyeth'in resimlerinde ABD'nin kırsal resimlerini ve doğaya duyulan saygıyı tinsel bir bütünlükle aktarabilen bir nitelik vardır.

Sanatçının eserlerinde geleneksel akademik anlayışın modern bir duyarlılıkla ele alındığı sezilmektedir. Eserlerinde insan ve doğa ikilisinin samimi, lirik, yalın, dingin ve gerçekçi bir tarz ile yansıtılmasına tanık oluruz. Wyeth'in eserlerinde hayvanlar sadece insanın günlük yaşamına giren birer sahnedan ibarettir. 'Genç Boğa/Young Bull' adlı eserinde (Resim 6) büyük bir çiftliğin duvarı dibinde sakince duran bir genç boğa tasvir edilmektedir. Yalın ve dingin bir sahne boğanın bilinen içsel yapısıyla çelişmektedir. Ancak kompozisyonun dengeli ve sakin bir kurguda yapılanması bu çelişkiyi ortadan

kaldırmaktadır. Resim renksiz olup ışığın etkisi öne çıkartılıp gerçekçi bir anlayış içindedir. Resmin içindeki boğa figürü, anlık bir çiftlik sahnesinde yer alan sıradan bir kompozisyon elemanıdır.

Resim 6. Andrew Newel Wyeth, 1960, 'Genç Boğa/Young Bull'

Kaynak:<http://theredlist.com/wiki-2-351-861-414-1293-1236-209137-view-realism-2-profile-wyeth-andrew.html> (Erişim Tarihi: 30.03.2016):

İngiliz sanatçı Bary Flanagan'da farklı malzemelerle yaptığı heykelleri ile tanınmaktadır. Flanagan Alfred Jarry'nin patafizik 'hayali çözümler bilimi' olarak adlandırdığı patafizik kuramından etkilenmiştir ve bu şakacı, eğlenceli anlayış sanatçının materyal yaklaşımında kum, ip, taş, metal levha, kumaş, kil veya bronz olup olmayacağını bulmasına neden olmaktadır (Flanagan, 2016).

Sanatçı heykel, baskı, enstalasyon, resim, video gibi birçok alanda yapıtlar üretmektedir. Sanat yapıtlarında modern sanatın biçimsel özgürlüklerini kullanmasının yanında hicivli, şakacı, karikatürize eden bir tavırla, soyut ve somut gerçeklerle ilgili dokunuşlarda bulunmaktadır.

Sanatçının 'Tavşan ve Miğfer/ Hare and Helmet I' adlı (Resim 7) eseri, bir dizi yapılan yapıtların ilkidir. Heykelin konusu tavşan figürüdür. Tavşanın sanki bir tepe veya tümsek etkisi veren kaide görevi üstlenen bir miğfer üzerine yerleştirilmiştir. Bronz malzemedeki yapıtların biçimsel olarak dışavurumcu bir etkinin verilmeye çalışıldığı gözlenir. Tavşanın kendi fiziksel özelliğinin vurgu ögesi olarak seçilmesi ve karikatürize edilerek biçimlenmesi, heykelde çağdaş sanatsal bir yoruma dönüşmektedir.

Resim 7. Bary Flanagan, 1980, ‘ Tavşan ve Miğfer I’ /Hare and Helmet I’, Bronz, 119.4 x 54.6 x 61 cm, Özel Koleksiyon, Londra

Kaynak: <http://barryflanagan.com/artworks/view/13052/> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

Günümüz çağdaş sanatçıları arasında olan Fernando Botero, resim ve heykellerindeki ‘Şişman’ veya ‘Şişirilmiş’ gibi duran figürleriyle tanınır. Kolombiyalı sanatçı, Rona’nın da (1997:276) belirttiği gibi Koloni üslubu ve 19.yy. Kolombiya halk sanatından etkilenmiştir. Sanatçı, kendine özgü olan gerçeküstü ve naif bir şekilde, abartılı şişman farklı insan figürlerinin yanında kedi, boğa, köpek, sirk hayvanları da resim ve heykel konusu yapmıştır.

Resim 8. Fernando Botero, 1985, ‘Ölmek Üzere Olan Boğa/Dying Bull’, Tuval Üzerine Yağlı Boya,110x160 cm

Kaynak:<http://en.cafa.com.cn/botero-in-china-was-inaugurated-in-the-national-museum-of-china.html> (Erişim Tarihi:06.04.2016).

Sanatçının 1985 yılında yaptığı ‘Ölmek Üzere Olan Boğa/Dying Bull’ adlı eserinde (Resim 8), tek bir figür olarak boğa resmin ana figürüdür. Sirtına saplanmış oklar içindeki boğa, sonunun geldiğini gösterir niteliktedir. Boğanın ağzından çıkan şeyler boğanın zor anlarını işaret etmektedir. Resimde arka

plan ve mekân sınırlı tutularak, boğa figürü daha öne çıkartılmıştır. Derinlik ve mekânsal boyut arka planda sıralı dağlar ile oluşturulmuştur. Resimde biçimsel üslup deformasyona dayalı olup naif bir anlatım benimsenmiştir. Sanatçının belli başlı bir hayvan figürünü ele alması sanatçının boğa güreşine ilgi duyması, sembolik öge olarak yer vermesi bakımından önemlidir. Sanatçı boğa güreşi ve buna bağlı ele aldığı resimleri ile ilgili olarak şunları söylemektedir: ‘ Boğa güreşini çizmeye cesaret etti, çünkü bu konuyu çok iyi biliyordum Bir konuyla benliğiniz arasında güçlü bir ilişki yoksa o konuyu çizemezsiniz. Kişiye bir tür ahlaki yetki verdiği için bu ilişki kesinlikle gereklidir. Benim boğa güreşiyle böyle bir ilişkim vardı. Konuyla olan bu bağım ‘kan’ımdan ve yaşamımdan ileri geliyordu’ (Botero Sergi Kataloğu, 2010:81).

Bu yapıtta boğa güreşinin son aşamasına gelmiş, kılıç ve mızrak yaralarından dolayı yere çökmek üzere olan bir boğanın şiddet dolu görüntüsü yer almaktadır. Botero, yaklaşmakta olan ölüme rağmen hala güçlü ve cesur bir şekilde ayakta duran boğanın son anlarını yakalar. Bu imge boğanın cüssesini vurguluyor olsa da, arka plandaki unsurlar arenayı bir çayıra dönüştürmüştür; resmin odağında kas hareketleri ve öfke dolu bir devinim vardır (Botero Sergi Kataloğu, 2010:94).

Chiappini’ ye göre (2010) Botero’nun sanatı, ilk ve yüzeysel bir bakışta görünebileceğinden daha karmaşık bir evreni gözler önüne serer. Teknik ustalık ile anlatımsal değerler arasındaki kararsız ve hassas bir dengenin sonucu olarak kavranmış bir evrendir bu. Popüler ve tüketim öğeleri 1950’lerde sanatında içinde kökleşmeye ve kalıcılığa doğru gitmeye başlamıştır. Sanatın ne olduğu, sınırları, türü, malzeme ve teknik nitelikler sanat dünyası içinde sanatı üreten ve tüketen bireyler olarak şaşırtıcı sonuçlara götürmektedir. Jeff Koons gündelik eşyaları, tüketim objelerini bir sanat eseri niteliğine büründürür. Sıradan malzemelerden oluşan heykel arayışları heykel ve kavramsal sanat içinde yer alır. Sanatçı sanatın popüler ve ticari boyut algısına işaret etmektedir.

Resim 9. Jeff Koons, 1994-2000, ‘Balloon Dog/Balon Köpek’, Transparan Renk İle Kaplanmış Cilalı Paslanmaz Çelik, 307.3 x 363.2 x 114.3 cm

Kaynak:<http://www.jeffkoons.com/artwork/celebration/balloon-dog-0#sthash.zEOJfhBN.dpuf> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

Sanatçı 1994-2000 yıllar arasında, ‘ Balon Köpek/ Ballon Dog’ adlı bir dizi heykel yapar. ‘ Balon Köpek’ adını verdiği bu dizi eser beş farklı renkte (Kırmızı, Sarı, Turuncu, Mavi, Morumsu Kırmızı) ve beş tane olarak gerçekleştirilmiştir. Sanatçının bu heykeli (Resim 9) transparan renk ile kaplanmış cilalı, paslanmaz çelikten oluşmaktadır. Heykel alışlagelen biçimsel anlayıştan uzak çağın

yansımasını, popülerliğini yansıtan bir görünüştedir. İlk başta baktığımızda sıradan bir balon imgesi gibi gelen obje maddesel olarak tam tersi gözetilerek üretilmiştir. Yapıt canlı dikkat çekici tek renkten oluşmuştur. Seçilen ‘Köpek’ figürü ise basit bir form gibi ele alınıp canlı imgesini simgeler. Eser, kullanılan malzemenin etkisiyle izleyicide bir yanlısıma duygusu içinde bırakır. İzleyici kendini, yeni bir alımlama boyutları içinde bulur. Sanatçı, tezatlıklar ve geleneksel heykel imajından uzaklaşıp başka deneysel anlatımlara yönelmektedir. Tayvanlı genç sanatçı Hung-Chih Peng, çağdaş sanat türünde eserler üretmektedir. Sanatçının hayvan sevgisi, özellikle köpeği Yuki ile dostluğu, beraberliği sırasındaki izlenimleri, yaşantıları son yıllardaki çalışmalarının köpekte odaklanmasına neden olmuştur (İpşiroğlu,2011:109).

Resim 10. Hung-Chih Peng, 2002, ‘Küçük Danny/ Little Danny’, 430x810x216cm, 3000 Oyuncak Köpek, Metal, Güç Kaynağı, Sensör

Kaynak:<http://highlike.org/hung-chih-peng/> (Erişim Tarihi:30.03.2016).

Sanatçının ‘Küçük Danny/Little Danny’ adlı eserinde (Resim 10) ana figür köpektir. Köpek figürü 3000 adet 15 cm lik küçük oyuncak köpeklerden oluşmaktadır. Yapıt için Dachshunds cinsi bir köpek seçilmiştir. Köpeği kaplayan biçimsel elemanlar tekrar köpek figürü olmuştur. Sanatçı insana dair günümüz sorunları ve soruları gündeme getirmektedir. İnsana ait olanı bir başka canlı üzerinden gönderme yapmaktadır. Manray Hsu’nun ‘Excerpts from "Do Dogs Wear Clothes? On Peng Hung-chih’adlı yazısında enstelasyonla ilgili detaylar yer alır. Bu köpeğin dış yüzeyini kaplayan diğer küçük oyuncak köpeklerde hareket etmelerini sağlayacak bir elektronik çekiş sistemine sahiptir. Eser geniş bir salonda teşhir edilip her izleyici ‘Küçük Danny’ ye yaklaştığında sensör devreye girer ve kulakları sağır eden bir konser başlar. O.K. Merkezinin yüksek tavanlı, geniş sergi salonunda, ziyaretçi için bir kurgusal dünyaya dalma izlenimiyle sonuçlanır. Bu enstelasyon modern kültür, politika, ekonomi ve toplumun bir özelliği olarak artan bir şekilde tekdüzeliğe, kurgusallığa ve ortaklığa bağlı olan insan varlığına ait sorularına dokunmaktadır (Hsu, 2016).

4.SONUÇ

Hayvanlar, farklı konular açısından insan yaşamında etkin bir rol oynamaktadır. İnsanın yaşamsal ihtiyaçlarından bazılarını karşılayan yönüyle, sanatsal, kültürel ve tarihsel açıdan ilişkilenebilir. İnsel ve mitolojik öge olarak görülerek kullanılmasıyla, ‘hayvan’ temasını sanat içinde

değerlendirme ve araştırma ihtiyacı hissettirmiştir. İnsanoğlunun içinde bulunduğu çağdaki yaşayışına, inancına, alışkanlıklarına göre hayvan imgesinin sanatta daima bir yeri olmuştur.

Son yüzyıl içinde peşi sıra ortaya çıkan sanat hareketleriyle sanatsal temel kavram ve içerikleri zenginleşmektedir. Sanatçılar, çağın içinde beliren malzeme ve teknik çeşitliliğini, sanatsal süreçlerinde kullanmaktadırlar ve sanatsal bir ürüne dönüştürmektedirler. Çağ içinde her sanat söylemi ve düşüncesi, yapıtlar içinde gelişerek yeni sanatsal göstergelerin ve eylemlerin oluşmasında, kalıcılığında etkili birer adıma dönüşmektedir. Çağdaş sanat içinde de insan ve ona dair tüm temalar sanatçıların ilgisini çekmiştir. Kimi realist bir tavır izlerken kimileri de yeni şeyler deneme tutkusu içinde olmuşlardır. Resim ve heykel alanının dışında, yeni sanatsal anlayışların ve hareketlerin denendiği görülmektedir.

Sanatçı içinde olduğu sanatsal akımların ve hareketlerin etkisi doğrultusunda, eserlerindeki 'Hayvan' temasını biçimlendirmektedir. Araştırma konusunu oluşturan 'Hayvan' ögesinin eserlerde, alışlagelen sembolik değerlerin dışında, sanatçının kişisel bakış açısının ve değerlendirmesinin de öne çıktığı anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak, eserlerdeki hayvan figürlerinin farklılığı ve çeşitliliği seçilen hayvanın özellikleri, sembolik olarak neyi işaret ettiği, sanatçı için neden seçildiği ve hangi zaman diliminde, hangi sanatsal uygulama ile gerçekleştirildiği birbirini etkilemektedir. Dolayısıyla, modern çağdaki sanatçıların dönemin sanat hareketine bağlı ve kendi öznel tavırlarıyla, 'hayvan' temasını sanatsal bir biçime, özneye dönüştürdükleri söylenebilir.

5. KAYNAKÇA

- Baal-Teshuva, Jacob (2003), *Chagall*, Taschen Yayınları, Almanya.
- Carr-Gomm, Sarah (2014), *Sanat Sanatın Gizli Dili/The Secret Language of Art*, Çev:Lizet Deadato, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Chiappini, Rudy (2010), Botero, *İncelikli ve İronik Yeni Bir Klasisizm*, Sergi Kataloğu, MAS Matbaacılık, İstanbul.
- Cima Gay Gibson (1986), 'Dramatic Narration, Theatrical Disruption', *Theatre Journal*, Sayı.38, No.1, Mart, (67-81).
- Cotterell, Arthur ve Storm, Rachel (2011), *Büyük Dünya Mitoloji Ansiklopedisi*, Çev: Emel Lakşe, Alfa Basım, 1. Basım, İstanbul.
- Demir, Necati (2010), 'Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi/ Elik ve Tarihi Altyapısı', *Zeitschrift für die Welt der Türken, Türk Dünyası Dergisi*, Cilt. 2, No. 2 (05-23).
- Erzen, Jale (1997), 'Andrew Wyeth', Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 3, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, syf.1908, İstanbul.
- Erzen, Jale (1997), 'Robert Rauschenberg', Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 3, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, syf:1539, İstanbul.
- Germaner, Ali Teoman (1997), 'Heykel Sanatı', Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 2, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Gombrich, Ernst Hans (2015), *İmge ve Göz, Görsel Temsil Psikolojisi Üzerine Yeni İncelemeler*, Çev: Kemal Atakay, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- İpşiroğlu, Nazan (2011), *Sanatçı Gözüyle Köpek- Bir Deneme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karahan, Çağatay (2003), 'Amerikan Sanat'ında Bir Öncü; Robert Rauschenberg', *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:8, 2003, (22-34).
- Mülayim, Selçuk (2008), *Araştırmacıya Notlar, Sanat Tarihi Metninin Oluşumu*, Numune Matbaacılık, İstanbul.

Rona, Zeynep (1997), ‘Hayvan Üslubu’, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 2, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, İstanbul. Syf.772

Rona, Zeynep (1997), ‘Fernando Botero’, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, 1997, syf.276

Ziss, Avner (2009), *Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi, Estetik*, Çev: Yakup Şahan, Hayalbaz Kitap Sanat Kuramları 2, İstanbul.

E-skop (2012) ‘Aşklar ve Köpekler (ve Sanat)’, <http://www.e-skop.com/skopbulten/asklar-ve-kopekler-ve-sanat/880> (07.04.2016).

Flanagan, Barry (2016), <http://barryflanagan.com/biography/> (05.04.2016).

Hsu, Manray (2016), ‘Excerpts from "Do Dogs Wear Clothes? On Peng Hung-chi’, http://www.hungchihpeng.com/little_danny_au.html (04.04.2016).

Kunzru Hari (2012), ‘Damien Hirst ve Sanat Piyasasındaki Büyük Soygun’, <http://www.e-skop.com/skopbulten/damien-hirst-ve-sanat-piyasasindaki-buyuk-soygun/607> (07.04.2016).